

**Evolution of the policies of the Government of the Islamic Republic
towards the position of women based on the increasing model between
the years (1368-1384)**

Leyla Hajighahramani¹
Bahman Keshavarz²
Hasan Eyvazzadeh³
Mehdi Khoshkhati⁴

Received Date: 28 Sep 2021
Reception Date: 19 Mar 2022

Abstract

Women, as an important part of society, have had serious responsibilities and have been active along with men in various arenas, but during the past periods in our country, attention to the status and rights of women has seen ups and downs. Is. This research has investigated the change in the policies of the Government of the Islamic Republic of Iran towards the status of women based on an increasing model through analytical and descriptive methods. The results of studies show that the policy of the Government of the Islamic Republic of Iran under the influence of various factors, the new orientation of some members of the government, international conditions, etc. Limited, gradual and increasing changes in educational, political, economic and administrative fields and to some extent rights Civil has been

---

¹ . PhD Student, Department of Political Science, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran (Corresponding Author) Leyla.hajighahramani@yahoo.com

² . Assistant Professor, Department of Political Science, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran.

³ . Assistant Professor, Department of Political Science, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran

⁴ . Assistant Professor, Department of International Relations, Zanjan Branch, Islamic Azad University, Zanjan, Iran

created for the benefit of women. After the end of the imposed war and entering the seventies, we witnessed significant changes in the situation of women in various fields. The age of information technology has had a significant impact on women's awareness and knowledge, and since increasing awareness and literacy in society is the most important factor in women's participation in higher levels of decision-making, policy-making and planning in the Islamic Republic of Iran. The increase in the presence of women in the highest management levels of the country, such as the parliament and the Islamic Consultative Assembly, although gradual, has been satisfactory.

Keywords: Islamic Republic of Iran, status of women, politics, government, increasing model

ماهنامه علمی (مقاله علمی-پژوهشی) جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال پنجم، شماره ۲، اردیبهشت ۱۴۰۱ صص ۹۹۸-۹۷۵

<https://dx.doi.org/10.30510/PSI.2022.297271.2048>

تطور سیاست‌های دولت جمهوری اسلامی نسبت به جایگاه زنان بر اساس مدل فزاینده بین سالهای (۱۳۶۸-۱۳۸۴)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۸

لیلا حاجی قهرمانی^۱

دکتر بهمن کشاورز^۲

دکتر حسن عیوض زاده^۳

دکتر مهدی خوشخطی^۴

چکیده

زنان به عنوان بخش مهمی از اجتماع، وظایف خطیری را عهده دار بوده اند و همراه با مردان در صحنه های گوناگون حضور فعالانه داشته اند، اما طی دوره های گذشته در کشور ما توجه به جایگاه و حقوق زنان فراز و نشیب‌هایی را به خود دیده است. این پژوهش با روش تحلیلی و توصیفی به بررسی تغییر سیاست‌های دولت جمهوری اسلامی نسبت به جایگاه زنان بر اساس مدل فزاینده پرداخته است. نتیجه بررسی‌ها نشان می‌دهد سیاست دولت جمهوری اسلامی ایران تحت تاثیر عوامل مختلف جهت‌گیری جدید برخی از اعضای دولت، شرایط

۱. دانشجوی دکتری گروه علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران. (نویسنده مسئول)

Leyla.hajighahramani@yahoo.com

۲. استادیار گروه علوم سیاسی، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

۳. استادیار گروه روابط بین الملل، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

۴. استادیار گروه روابط بین الملل، واحد زنجان، دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

بین‌الملل و... تغییرات محدود، تدریجی و فزاینده‌ای در زمینه‌های آموزشی، سیاسی، اقتصادی و اداری و تا حدودی حقوق مدنی به نفع زنان ایجاد شده است. پس از اتمام جنگ تحمیلی و با ورود به دهه هفتاد شاهد تغییرات چشمگیر در وضعیت زنان در عرصه‌های مختلف شدیم. عصر فناوری اطلاعات بر میزان آگاهی و دانش زنان تاثیر بسزایی داشته است و از آنجا که افزایش آگاهی و سواد در جامعه مهمترین عامل مشارکت زنان در سطوح عالی تصمیم‌گیری، سیاستگذاری و برنامه‌ریزی می‌باشد در جمهوری اسلامی ایران نیز شاهد این تاثیر بوده‌ایم. افزایش حضور زنان در عالی‌ترین سطوح مدیریتی کشور مانند پارلمان و نمایندگی مجلس شورای اسلامی اگر چه تدریجی بود ولی رضایت بخش بوده است.

واژه های کلیدی: جمهوری اسلامی ایران، جایگاه زنان، سیاست، دولت، مدل فزاینده

مقدمه و بیان مسئله

زنان به عنوان نیمی از انسانهای این کره خاکی نقش بسیار کلیدی در جنبشها، نهضت‌ها و انقلاب‌ها داشته‌اند و این ویژگی برخاسته از عمق اثرگذاری زنان در تمامی عرصه‌های زندگی است. انقلاب اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنا نبوده و نقش زنان چه پیش از انقلاب و چه پس از آن بسیار حائز اهمیت است. (کرباسی زاده، ۱۳۷۸ : ۲۲) موقعیت زنان در دوران قبل از انقلاب دچار تغییرات و دگرگونی‌های اساسی شد و در این راستا زنان برای اولین بار در حوزه سیاسی موقعیت پیدا کردند. متاثر از آن شرایط همچنین در پست‌های اداری و سیاسی توانستند جایگاه برتری را کسب کنند، ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی تحت تاثیر ایدئولوژی دولت‌ها، حضورشان در کانون‌های قانونگذاری، سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و مشاغل ارشد بسیار کمرنگ شد و در این خصوص نقش و جایگاه زنان در موقعیت آموزشی و سیاسی و اداری به عنوان مدیر و مدبر کاهنده بود، می‌توان برنامه‌های اول و دوم توسعه را از لحاظ توجه به مباحث زنان و به خصوص خانواده ضعیف ارزیابی کرد. در سالهای جنگ بعثت درگیری در امور جنگ و مسائل وابسته به آن مجال پرداختن به موضوع مشارکت سیاسی زنان نبود ولی بعد از سال ۱۳۶۸ با تحولات داخلی به تدریج موقعیت زنان در حوزه‌های شغلی و مدیریتی تاحدودی بهبود و حالت فزاینده داشته است. در دوران سازندگی، رویکرد جدیدی نسبت به مسائل زنان برگزیده شد و رسیدگی و برنامه‌ریزی برای بهبود وضعیت زنان و پیشبرد آن آغاز گردید. در این باره فعالیت‌ها و حرکت‌هایی صورت گرفت که اساس اقدامات و حرکت‌های بعدی را تشکیل می‌داد ایجاد فضای باز سیاسی تحرکی در زمینه اعزام بانوان ایرانی به مجامع بین‌المللی برای شرکت در کنفرانس‌ها پدید آمد. کمیسیون‌های امور بانوان در دستگاه‌های دولت تشکیل شد. دولت اصلاحات در ایجاد پست‌های جدیدی در سطح میانه مدیریت سیاسی و لحاظ نمودن نگرش جنسیتی در برنامه سوم توسعه، رویکرد عدالت جنسیتی در پی ارائه فرصت‌های مساوی برای زنان مانند مردان در کلیه بخش‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بود تا زمینه را برای دستیابی به عدالت اجتماعی مهیا کند. (سرمدی، ۱۳۸۹ : ۱۷۰) فعالیت زنان در عرصه سیاسی، آموزشی و اداری تاحدودی افزایش یافت. از همین رو، زنان به

منابع قدرت دسترسی بیشتری یافتند. در واقع ایجاد پست های جدید در این سطح از مدیریت برای زنان ، عرصه های تازه ای برای نقش یابی زنان در تصمیم گیری ها و تصمیم سازی ها گشود. این امر همواره ذهن را به تامل وا می دارد که آیا تحولات بین المللی و تحولات داخلی ایران و تغییر سیاست دولت ها در پررنگ شدن حضور زنان در عرصه های سیاسی ، مدیریتی ، اداری و آموزشی موثر بوده است ، به رغم این تلاش ها و تحولات سیاست دولت ها زنان هنوز نتوانسته به حقوق مدنی دست پیدا کنند. هدف از نگارش این مقاله بررسی تطور سیاست های دولت نسبت به جایگاه زنان بر اساس مدل فزاینده است که تاکنون پژوهش سازمان یافته انجام نگرفته است.

نظریه های زنان

فمینیسم لیبرال خواهان برخورداری زنان از امکانات آموزشی ، کاری و اقتصادی ، رفاهی ، حقوق شهروندی و سیاسی، حقوق مدنی ، و غیره به شکل مساوی با مردان اند. (مشیرزاده، ۱۳۸۶: ۲۹۳) جان لاک در مورد طبیعت انسان نوشته است که : آزادی طبیعی بشر عبارت از این است که هرگونه قدرت مافوق زمینی رها باشد و تابع اراده و اقتدار قانونی بشر دیگری نباشد، بلکه فقط از قانون طبیعت، پیروی کند. (Locke, 1970: 67) بتی فریدن بانوی آمریکایی را در زمره یکی از معروفترین فمینیست های لیبرالی قرارداد. بر اساس رویکرد لیبرالی زنان ، مانند مردان موجود انسانی هستند و مانند همه انسانها باید از حقوق طبیعی برخوردار باشند (ریترز، ۱۳۷۴ : ۴۷۶)

فمینیسم رادیکال، در دهه های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ ظهور یافت. این دسته از فمینیست ها نه خواهان برابری حقوق زن و مرد، بلکه خواهان جدایی این دو جنس از یکدیگر بودند. (Gross, 1986 : 193) فمینیست های رادیکال، معتقد بودند رفع مسئله استثمار زنان، می بایست نقطه شروع تمامی دگرگونی های اجتماعی باشد. (Dunebar, 1970 : 101) باربارا بوریس یکی دیگر از فمینیست های رادیکال چنین می پندارد که زنان در تمامی نقاط جهان، یک طبقه واحد استثمار شده را تشکیل می دهند. (Burris, 1971: 118)

فمینیست‌های سوسیالیست معتقدند جنسیت و طبقه و نژاد و سن و ملیت همگی می‌توانند علت ستم بر زنان باشند. شکل‌های مشخص فرودستی زنان در جامعه‌ی سرمایه‌داری مختص این نظام اقتصادی - اجتماعی است. فقدان آزادی زنان محصول کنترلی است که در قلمروهای عمومی و خصوصی بر آنان اعمال می‌شود، و رهایی زنان تنها در صورتی تحقق می‌یابد که تقسیم کارجنسی در همه‌ی قلمروها از میان برود. (آبوت، ۱۳۸۶: ۲۹۷)

فمینیست‌های مارکسیست و سوسیالیست، با قبول فرض از خود بیگانگی انسان در نظام سرمایه‌داری بر این باور بوده‌اند که این از خود بیگانگی، بیش از آنکه به ضرر مردان باشد، زنان را متضرر کرده است. آن فورمن یکی از مشهورترین فمینیست‌های مارکسیست است. (Foreman, 1977 : 65) هدف آنان تحلیل و توضیح رابطه‌ی میان فرودستی زنان و دیگر جنبه‌های سازمان‌دهی شیوه‌ی تولید سرمایه‌داری است. (آبوت، ۲۹۰)

مدل

منظور از مدل یا الگو، تصویری است که از واقعیتها و روابط موجود گرفته می‌شود و نشانگر متغیرهای موجود، نحوه ارتباط آنها و نتایج حاصل از کنش و واکنش آنهاست. (پورعزت، باقری، باقری سیاب و مظاهری، ۱۳۹۲: ۱۳۷)

مدل فزاینده: سیاست به مثابه ایجاد تغییرات در گذشته

دردنیای واقعی خط مشی‌گذاران در اغلب موارد به جای آنکه به دنبال یافتن بهترین راه حل و کامل‌ترین شق از بین شقوق مختلف باشند، در جستجوی راه حلی رضایت‌بخش می‌باشند. (الوانی، ۱۳۸۷: ۸۲) طبق نظریه‌ی دلبوم، تصمیم‌گیران نمی‌توانند سالانه طیف وسیعی از سیاست‌های موجود و مورد نظر را بررسی، اهداف جامعه‌ای را تعیین، سودها و هزینه‌های سیاست‌های بدیل برای کسب این اهداف را پیگیری و ترجیحات هر یک از بدیل‌های سیاسی را در راستای به حداکثر رساندن سود واقعی طبقه بندی کنند. بنابراین، بر اساس اطلاعات نسبی گزینش می‌کنند. در مقابل، فشارهای زمانی، اطلاعاتی و هزینه‌ی سیاست‌گذاران را از بررسی تمام بدیل‌های سیاسی و پیامدهایشان باز می‌دارد. فزاینده‌گرایی، برنامه‌ها، سیاست‌ها و

مصلحت‌های موجود محافظه‌کارانه را مبنای کارقرار می‌دهد و با تاکید بر برنامه‌ها و سیاست‌های جدید، برنامه‌های فعلی را کاهش، افزایش و تعدیل می‌کند. معمولاً سیاست‌گذاران مشروعیت برنامه‌های موجود را می‌پذیرند و بطور ضمنی باتداوم سیاست‌های پیشین موافق هستند. بنابراین، فزاینده‌گرایی در کاهش اختلاف، حفظ ثبات و حفظ خودنظام سیاسی اهمیت دارد. منش خودسیاست‌گذاران نیز ترجیح مدل فزاینده‌گرایی است. (تامس دای، ترجمه سویل ماکویی، ۱۳۸۷، ۶۱-۵۹) در جمهوری اسلامی ایران بسیاری از خط‌مشی‌های اتخاذ شده در (مجلس شورای اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی و هیئت وزیران) مبتنی بر نوعی مدل تدریجی است (الوانی، ۱۳۸۸: ۸۳)

جایگاه زنان قبل از انقلاب اسلامی

جایگاه زنان قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در ادوار مختلف تاریخی به شرح ذیل مورد بحث قرار می‌گیرد:

وضعیت زنان در دوره قاجار

حضور زن در عرصه‌های مختلف در دوره قاجاریه بسیار چشمگیر بوده است و برخلاف دیدگاه رایج که معتقد است زنان در دوره قاجاریه بنا بر سنت‌های رایج هیچ‌گونه فعالیتی در اجتماع نداشته و فعالیت‌های آنان عمدتاً "به امور خانه‌داری محدود می‌شده است، اما آنان فعالانه در مقاطعی حساس از تاریخ معاصر ایران نقش حساس خود را ایفا کرده‌اند. زنان همیشه در جامعه حضور داشتند و به ایفای نقش می‌پرداختند. (قاسمیان و ملایی، ۱۳۹۴: ۸۲) لذا زنان دوره مذکور را از منظر آموزش، فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی، شرایط زیست محیطی و طبقاتی بحث می‌کنیم، مهم‌ترین رویداد اجتماعی این دوران، جنبش تنباکو است. این جنبش نخستین حرکت گسترده مردمی بود که سلطه خارجی و دولت را، هم‌زمان و به‌طور مستقیم، نشانه گرفت و زنان از آغاز تا پایان آن بر ضد امتیاز نامه رژی پایه‌پای مردان، فعالانه در صحنه‌های مختلف حضور داشتند. (شفیعی سروستانی، ۱۳۸۵: ۱۵-۱۷)

وضعیت زنان در دوره مشروطیت

دوران مشروطیت یکی از حساس‌ترین برهه‌های تاریخی در ایران بوده که نقش زنان نسبت به دوره‌های قبل به لحاظ مشارکت اجتماعی، سیاسی، فعالیت‌های فرهنگی پررنگ‌تر بوده است. در دوران سلطنت مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه و احمدشاه جامعه ایران شاهد دگرگونی‌ها و تغییرات اجتماعی و سیاسی فراوانی بود و مهم‌ترین جنبش اجتماعی مردم ایران، یعنی جنبش مشروطیت در این دوران رخ داد (شفیعی سروستانی: ۱۷).

وضعیت زنان در دوره پهلوی اول

رضا خان در اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۵ به عنوان شاه ایران تاج‌گذاری کرد. در آن زمان احزاب سیاسی فعال بودند یکی از آنها حزب سوسیالیست بود که انجمن زنان وطن پرست به عنوان شاخه‌ای از این حزب فعالیت می‌کرد (آبراهامیان، ۱۳۸۳: ۱۵۹) در سال ۱۳۱۳ موسسات آموزش، به ویژه دانشگاه تهران درهای خود را به روی دختران و پسران باز کرد. اساسی‌ترین کارهای رضاشاه توجه به حق و حقوق زنان بود از جمله این اقدامات عبارتند از اصلاح قوانین ازدواج و توجه به مقوله ورزش و تربیت بدنی و بهداشت مادران و نوزادان بود. صفایی، بی تا: ۱۲۰) واقعه کشف حجاب یکی از تغییرات اساسی رضاشاه در خصوص وضعیت و پوشش زنان بود (ملک زاده و بقایی، ۱۳۹۵: ۸۰).

وضعیت زنان در دوره پهلوی دوم

پهلوی دوم تلاش‌ها و تحولات عظیمی در وضعیت زنان بویژه در کسب کرسی‌های پارلمان و به کارگیری زنان در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و تصدی پست‌های مدیریتی به ویژه در سطوح کلان انجام داده است در ۱۸ اسفند ۱۳۴۱ به زنان ایران حق رای و حق انتخاب شدن داده شد. شاه دو زن را به سناتوری مجلس سنا منصوب کرد و در سال ۱۳۴۴ برای اولین بار یک زن به مقام وزارت رسید در سال ۱۳۵۳، ۱۲۵ زن در پست‌های نمایندگی مجلس، معاونت وزیر، مدیرکل، وزارت دادگستری، قضاوت و ریاست‌های انجمن‌های شهر و روستا حضور داشتند (نوروزی، ۱۳۹۵: ۴۱) با گسترش فرهنگ و آموزش در دوره محمد رضا شاه در تمام روستاهایی که قابل دسترس بود مدارس دولتی ایجاد شد (ملک زاده بقایی: ۱۰۲) در سال ۱۳۴۶ قانون

حمایت از خانواده به منظور افزودن موارد بیشتری به نفع حقوق زنان و قوانین کار زنان تصویب شد (نوروزی: ۴۱)

جایگاه زنان بعد از انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی با نقد مبانی و کارنامه چهارگونه از نظامهای اجتماعی ناسیونالیستی، توتالیتر، سوسیالیستی و لیبرالیستی پا به میدان میگذارد. و در این راستا جامعه زنان ایران به دلیل مشارکت فعال و پیروزمندانه خویش نقش تعیین کننده‌ای در استقرار جمهوری اسلامی و پیاده شده قانون اساسی دارند (مرشدی، ۱۳۸۲: ۲۲).

اقدامات دولت در مورد زنان بین سالهای (۶۰-۵۷)

اجرای احکام اسلامی و تشکیل حکومت اسلامی از مهمترین اهدافی بود که از ابتدای پیروزی انقلاب از سوی انقلابیون که متمایل به گفتمان سنتی مذهبی بودند پیگیری می شد. در همین راستا از جمله بارزترین اقداماتی که در دوره زمان بهمن ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۶۰ صورت گرفت، لغو قانون حمایت خانواده، اجباری شدن حجاب، دخترانه و پسرانه شدن مدارس، ممنوعیت قضاوت زنان و گنجاندن واژه رجال در قانون اساسی بعنوان یکی از شروط رئیس جمهور بود. (سرمدی: ۳۸)

سیاست دولت مهندس موسوی در مورد زنان

بخشی از مهمترین مصوبات هیات وزیران در این دوره به دلیل شرایط جنگی کشور به حمایت از خانواده های رزمندگان، شهدا، اسیران و یا مجروحان جنگی اختصاص دارد (سرمدی: ۷۸)

از سال ۱۳۵۹ به دلیل انقلاب فرهنگی دانشگاهها در سراسر کشور به مدت ۲ سال تعطیل شدند. بعد از آن اولین آزمون دوسال بعد از بازگشایی دانشگاهها برگزار شد. در این آزمون تغییراتی نسبت به قبل صورت گرفته بود، از جمله این که تعدادی از برنامه های تحصیلی مانند موسیقی و مشاوره حذف شدند. در این سال حدود ۱۶۹ رشته دانشگاهی تعریف شد که دختران از انتخاب ۹۱ رشته محروم شدند. (مرکز مطالعات و تحقیقات زنان دانشگاه تهران،

۱۳۸۳: ۲۵) این مساله سبب شد سهم زنان از جمعیت دانشجویی از حد پایین ۳۲ درصد در سال ۵۷ باز تنزل کند و در سال ۶۸ به ۲۸/۶ درصد رسید. (فراستخواه، ۱۳۸۳: ۴۵) در تاریخ ۲۱، مهرماه سال ۱۳۶۱، قانون راجع به مجازات اسلامی به تصویب هیات دولت رسید. براساس این قانون هر فعل یا ترک فعل که مطابق قانون قابل مجازات یا مستلزم اقدامات تامینی و ترتیبی باشد، جرم محسوب است. در ماده ۶ مبحث دیات این قانون نوشته شده بود که دیه قتل زن مسلمان خواه عمدی خواه غیر عمدی نصف دیه مرد مسلمان است. (سرمدی: ۸۲) در این دوره شاهد اعمال نگرشی در خصوص زنان هستیم سهم زنان خانه دار در این دوره در رقم ۶۹ درصد از کل زنان ده ساله و بالاتر ثابت باقی ماند. براساس چنین نگاهی بود که در این دوره سهم زنان شاغل در کل اشتغال کشور از رقم ۱۳/۸ در سال ۱۳۵۷ درصد به ۸/۹ درصد کاهش یافت. (مرکز مطالعات و تحقیقات زنان دانشگاه تهران، ۱۳۸۳: ۴۵)

سیاست دولت اکبر هاشمی رفسنجانی در مورد زنان

در سال ۱۳۶۸، با انتخاب هاشمی رفسنجانی به ریاست جمهوری دوره جدیدی در نظام جمهوری اسلامی پدیدار شد که با دوره قبل فاصله داشت. توسعه، سازندگی و بازسازی اقتصادی، مشارکت زنان را می طلبید و این در شرایطی بود که به دلیل سیاست هایی که در یک دهه گذشته انجام شده بود، نرخ مشارکت اقتصادی زنان از ۱۲/۹ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۸/۲ درصد در سال ۱۳۶۵ کاهش یافت، همچنین نرخ بیکاری زنان از ۱۶/۴ درصد در سال ۱۳۵۵ به ۲۵/۴ درصد در سال ۶۵ افزایش یافته بود. (مرکز مطالعات و تحقیقات زنان دانشگاه تهران، ۱۳۸۳: ۵۲) همین طور سهمیه بندی جنسیتی در کنار سهمیه هایی مانند رزمندگان، جانبازان و ... سبب شد سهم زنان در جمعیت دانشجویی از حد پائین ۳۲ درصد ۱۳۵۷ باز تنزل کرد و در سال ۱۳۶۸ به ۲۸/۶ درصد رسید. (فراستخواه: ۱۵۳) در چنین شرایطی برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۷۲-۱۳۶۸) اجرا شد. در این برنامه بر افزایش سطح سواد و دانش عمومی افراد جامعه به خصوص دختران و افزایش زمینه های مشارکت زنان در امور اقتصادی و اجتماعی تاکید شده بود. (علمی، ۱۳۸۳: ۲۴) از مهم ترین عناصر گفتمانی دولت هاشمی مسئله آموزش زنان در امر آموزش بارشده صعودی مواجه است. از دیگر عناصر

گفتمانی دولت، توجه به نقش آفرینی وزمینه سازی جهت حضور و اثر گذاری زنان در امر ارتقای تولید اقتصادی و کمک رسانی در جهت تغییر رویکرد اقتصادی از اقتصاد سنتی به اقتصاد صنعتی باز می گردد. (صادقی فسایی، خادمی، نجفی، ۱۳۹۵: ۱۸۵-۱۸۲) بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، شرکت و حضور در رویدادها و مجامع و کنفرانس های منطقه ای و بین المللی مربوط به زنان مورد توجه قرار گرفت. برای نخستین بار در تاریخ ایران بیش از صد تن از زنان ایرانی به ریاست مشاور رئیس جمهور وقت در امور زنان در چهارمین کنفرانس هانزن در سال ۱۳۷۴ در پکن شرکت کردند. در دهه دوم انقلاب و دوران سازندگی، رویکرد جدیدی نسبت به مسائل زنان برگزیده شد و رسیدگی و برنامه ریزی برای بهبود وضعیت زنان و پیشبرد آن آغاز گردید. (فسایی، کلهر، ۱۳۸۳: ۲۴) شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۱۳۷۱/۵/۲۰ سیاست های اشتغال زنان در جمهوری اسلامی ایران را تدوین کرد. رویداد مهم دیگری که در مورد زنان در این دوره تاریخی رخ داد، توجه بیشتر به ورزش زنان بود. از دیگر اقدامات مهمی که در این دوره از سوی زنان فعال صورت گرفت انتشار کتابهایی در حوزه های مختلف مربوط به زنان بود. (سرمدی: ۱۲۲)

سیاست دولت محمد خاتمی در مورد زنان

دولت اصلاحات که با شعارهای قانون گرایی، ایران برای همه ایرانیان، جامعه مدنی، دولت پاسخگو و.. رویکرد اصلاحی دولت در تمامی حوزه ها مشهود بود. این رویکرد در حوزه زنان نیز رسوخ کرده و فعالیت زنان دولت را متفاوت از دولت قبل رقم زد. (صادقی فسایی، خادمی، نجفی: ۱۸۶). در دولت خاتمی، دفتر امور زنان ریاست جمهوری به سطح مرکز ارتقا پیدا کرد و رئیس آن در جلسات هیات دولت حضور یافت، این دفتر به مرکز امور مشارکت زنان تغییر نام یافت و افزایش مشارکت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی زنان را به عنوان اهداف اولیه خود بیان کرد. در دولت خاتمی برای اولین بار دو زن به هیات دولت راه یافتند. (سرمدی: ۱۶۹) یکی از اقدامات دولت خاتمی اعمال نگرش جنسیتی در برنامه چهارم توسعه بود. مقایسه تطبیقی میان برنامه سوم توسعه با برنامه چهارم درباره زنان روند مثبت و تغییرهای محسوسی را نشان می دهد که مهمترین رویکرد این تغییر، کوشش و اهتمام دولت به رفع

تبعیض‌ها و توانمندسازی زنان است که مبین تغییر رویکرد دولت محوری و قیّم مابنی و باور به تقویت مبانی و اصول جامعه مدنی و نقش و اهمیت مشارکت زنان در توسعه کشور است. اساس این رویکرد (عدالت جنسیتی) کسب توازن است. با استفاده از این رویکرد نیازهای راهبردی از قبیل حق انتخاب، کنترل و دسترسی به منابع از اولویت خاص برخوردار است. در نتیجه رویکرد عدالت جنسیتی در پی ارائه فرصت‌های مساوی برای زنان مانند مردان در کلیه بخش‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی است، تا زمینه را برای دستیابی به عدالت اجتماعی مهیا کند. مرکز تحقیقات و مطالعات زنان دانشگاه تهران، (۱۳۸۳، ۳۸) اشتغال زنان یکی دیگر از عناصر گفتمانی دولت اصلاحات استرشد نسبت زنان شاغل از ۸/۹ درصد در سال ۶۵ به ۱۲/۱ درصد در سال ۸۰ نشان دهنده اهتمام دولت به اشتغال زنان است. (صادقی فسایی، خادمی، نجفی: ۱۹۰-۱۸۶) مرکز مشارکت زنان ریاست جمهوری در سال ۱۳۷۷ اقدام به تشکیل کمیته ملی امحای خشونت علیه زنان نمود. نخستین گام این کمیته بررسی کیفیت و میزان خشونت خانگی علیه زنان بود که با همکاری وزارت کشور انجام شد. شورای عالی برنامه ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری در ۱۹ دی ۱۳۷۸ طرح دوره کارشناسی ارشد مطالعات زنان را تصویب کرد. این رشته مشتمل بر سه گرایش زن و خانواده، حقوق زن در اسلام و تاریخ زنان بود. هیئت دولت ۲۸ آذر سال ۸۰ با لایحه پیوستن ایران به کنوانسیون جهانی رفع هر گونه تبعیض علیه زنان موافقت کرد. هرچند که اکثر فعالان حقوق زنان معتقد بودند که پیوستن به کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان بزرگترین اقدام در جهت بهبود وضعیت زنان بعد از انقلاب خواهد بود. روز اول مرداد لایحه پیوستن ایران به کنوانسیون رفع تبعیض از زنان در صحن علنی مجلس مطرح شد و با اکثریت آرا به تصویب رسید. پس از تصویب لایحه در مجلس اعتراض مخالفان آن آغاز شد. مراجع همگی با تعبیر گوناگون مفاد کنوانسیون رفع هر نوع تبعیض از زنان را مخالف تعلیمات اسلامی دانسته و پیوستن به آن را محکوم کرده بودند (سرمدی: ۱۸۲ - ۱۷۰)

عوامل داخلی موثر بر تغییر وضعیت زنان

-سیاست دولت و موقعیت رو به اعتلای زنان

پس از اتمام جنگ تحمیلی شاهد تغییرات چشمگیری در سیاستگزاری دولت نسبت به جایگاه و حقوق زنان در عرصه های مختلف شدیم. اگر تعدادخانم ها در مجلس اول، دوم و سوم که حدود چهار نفر می شدند با تعداد آنها درمجلس چهارم وبخصوص پنجم مقایسه کنید، افزایش قابل توجهی می بینید. درخصوص حضورزنان درقوه قضائیه می توان گفت که از ۴۴۵۵ وکیل شاغل در قوه قضائیه درسال ۱۳۸۰، ۴۳۷ نفر یعنی ۱۰٪ از وکلا را زنان و ۹۰٪ بقیه را مردان تشکیل می دهند. همچنین سهم زنان از ۵۸۰۳ نفر قاضی شاغل درهمان سال فقط ۳٪ می باشد که درمقایسه با ۹۷٪ قاضی مرد از رقمی بسیار ناچیزی برخوردار است. درسال ۸۲-۸۳ از ۸۶۸۲۶ نفر دانشجوی، ۳۳۰۰۵ نفر یعنی ۳۸٪ از کل متخصصان رازنان تشکیل می دهند. حضور متخصصان درسال ۸۲ نسبت به سال ۶۵ از ۳/۵ برابر افزایش خبر می دهد. درسال های ۸۲-۸۱ تعداد ۱۵۶۷۲ دانش آموخته ازاین دانشگاهها فارغ التحصیل شده اند که ۴۷۳۴ نفر یعنی ۳۰٪ از کل فارغ التحصیلان را زنان شامل می شوند. درسال ۱۳۷۶، ۸۷ ناشر زن درکشور فعالیت می کردند که از این تعداد ۶۶ نفر در تهران و بقیه درشهرستان ها به فعالیت مشغول بودند. این نسبت درسال ۱۳۷۹ به ۱۳۶ ناشر رسیده ۳۲۲۲ کتاب توسط زنان اهل قلم درسال ۱۳۷۶ به چاپ رسیده که بیشتر در سال ۱۳۷۶ به چاپ رسیده که بیشتر در موضوعات مربوط به کودکان ونوجوانان ، علوم عملی وادبیات است. (فسایی ، کلهر ، ۱۳۸۳ : ۲۷ - ۲۰)

-برداشت های جدید دررویکرد برخی گروهها وبرنامه های دولت

از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تا کنون دو جریان فکری و سیاسی مهم و موثر به منصفه ظهور رسیده اند. زنانی که به اسلامگرا، محافظه کار ویا سنتگرا شهرت یافتند، در واقع همان اصولگرایان مذهبی بودند که مبارزه خستگی ناپذیری را با استبداد داخلی و امپریالیسم خارجی صورت داده بودند و هدفشان از این مبارزه، حفظ و تضمین اجرای قوانین اسلامی و اصول و ارزش های آن نه فقط در زندگی خصوصی بلکه در زندگی اجتماعی نیز بود. جریان دوم زنان ایرانی برای به چالش کشیدن اصولگرایان یک گفتمان اصلاح طلبانه ای را از سال ۱۳۷۶

برگزیده اند. اصلاح طلبان زن و مرد، گفتمان اصلاحی خود را بر مبانی اسلام شیعی استوار کرده اند و خواستارشکیبایی، تنوع روابط جنسیتی برابر و دیدگاه های آزادیخواهانه تری درباره حقوق زنان شده اند. انتخاب سید محمدخاتمی در خرداد ۱۳۷۶ و اکثریت نمایندگان مجلس ششم در سال ۱۳۷۸ از میان این گروه موجب شد تا قدرت زنان و جوانان برای یاری این جنبش در مقابل سیاست های سختگیرانه اصولگرایان به منصفه ظهور برسد. از این زمان بود که فعالیت اصلاح طلبان برای افزایش حقوق مدنی زنان، رشد دموکراسی، پیشبرد آزادی های اساسی و تقویت بخش جمهوریت جمهوری اسلامی و حقوق بشری زنان، بیش از پیش شدت گرفت. در خرداد ۱۳۷۶ جریان سوم ازگرایش های زنان ایرانی که عبارت از روشنفکری سکولار و فمینیستی بود نیز به صحنه سیاست راه یافت زنان سکولار که طرفدار جدایی دین از سیاست هستند با تعدد زوجات مخالفت می کنند، خواهان حق طلاق برای زنان و گرفتن حق حضانت کودکان برای زنان، تقسیم اموال زن و مرد به هنگام طلاق، آزادی های مدنی برای زنان و مردان، حقوق مدنی برابر از جمله مشارکت آزادانه در مکان های عمومی، پوشش، عشق و بهره مندی از زندگی می باشند. رویارویی شدید مردان و زنان نه فقط اصولگرا بلکه جامعه یزرگ تر سنت گرایان و حتی مخالفتی که اسلام گرایان نو در درون خود این جریان اصلاح طلبی و سکولار نشان دادند، موجب شد که این دو جریان اخیر نتوانند به اهداف خود دست یابند و نتوانستند اصولگرایان را به پذیرش کنوانسیون بین المللی برابری حقوق زن و مرد ترغیب نمایند. حتی از این بدتر سرنوشتی بود که برای زنان سکولار رقم خورد، اینان از دو جریان اصلی اصولگرا و اصلاح طلب رانده شدند و صلاحیتشان برای نامزدی مجلس شورای اسلامی و شوراهای شهر و روستا نیز رد گردید. (نوازانی، ۱۳۸۴: ۲۰۹-۲۰۴)

عوامل خارجی موثر بر تغییر موقعیت زنان

- تاثیر عوامل انقلاب ارتباطی

اینترنت با اختصاص فضای مجازی امکان حضور زنان را بدون محدودیت زمانی و مکانی در جوامع کنونی فراهم آورده است. زنان باحضور در اینترنت، سطح دانش و آگاهی خود را بالا می برند و خود را عضوی از جامعه اطلاعاتی می دانند. فناوری اطلاعات و ارتباطات

آنقدر قدرتمند است که در جهت توانمندسازی زنان موثر واقع شده است. این پدیده هزاره سوم می‌تواند فرصت‌های برابری را به نفع زنان افزایش دهد. شبکه دانش می‌تواند به زنان کمک کند تجربیات خود را آزادانه در اختیار دیگران قرار دهد و از تجربه دیگران نیز در حوزه‌های مورد علاقه خود استفاده کند. زنان برای حضور در شبکه دانش نیازمند آموزش‌هایی لازم برای ارتباط با دنیای خارج هستند که این کار باعث می‌شود به فکر کار و مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی باشند. (مجیدی قهرودی، آذری، ۱۳۸۹: ۹۴-۸۸) در حال حاضر، نقش زنان در جامعه در حال تغییر است. از زنان توانمند و اینترنت می‌توان به عنوان دو عنصر مهم در دنیای امروز برای ساختن جوامعی موفق و پیشرفته نام برد. ماهواره یکی از ابزارهای فن‌آوری پیشرفته روز محسوب می‌شود که در حوزه‌های مختلف علمی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در راستای توسعه جوامع به کار گرفته شده است. با ورود ماهواره امکان دگرگونی فرهنگ‌ها و سنت‌ها، بسیاری از گذشته و نیز سهل‌تر از آنچه که دیگر دستاوردها از گذشته تاحال می‌توانستند، فراهم آمده و تفکرات و بینش بسیاری از مردم را در جوامع مختلف و در بسیاری از امور به چالش کشیده است. (عرفانی آداب، محقق، ۱۳۹۳: ۳) اساساً از رسانه‌ها به رکن چهارم دموکراسی یاد می‌شود. تلویزیون به علت داشتن بیش‌ترین مخاطب و قابلیت‌های تصویری می‌تواند در حضور زنان در جامعه نقش موثرتری را ایفا کند. در این دوره با رشد چشمگیری کیفی و کمی نشریات رو به رو هستیم. چنان‌که تعداد و شمارگان جراید کشور که عموماً با مضامین اصلاح طلبانه و روش سیاسی منشر شده اند به طور غیرمنتظره‌ای افزایش یافته است. (ببران، ۱۳۸۳: ۲۸۵)

رویکردهای جدید به تحولات بین‌المللی

فروپاشی شوروی و چگونگی قدرت‌یابی آمریکا و حرکت جهان بسوی تک قطبی بودن و به عبارتی میداننداری آمریکا و غرب بر خاورمیانه به تغییر موقعیت زنان در ایران تاثیر گذار بوده است در واقع، پایان جنگ سرد و شکست بلوک کمونیست، موجب شد که اغلب اندیشمندان غربی، مسئله پیروزی غرب و کاپیتالیسم را مطرح کنند. (توانا، ۱۳۹۰، ۷۳) فوکویامادر کتاب پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن با سودجستن از نظریات، پاتنام و

همچنین توضیح مشکلات موجود برای سنجش سرمایه اجتماعی می‌نویسد، در هر صورت برای تخمین ذخیره سرمایه اجتماعی ملت، مقیاس گروه‌هایی که مشکلات سنجش (اندازه‌گیری) کمتری برای آنها وجود دارد، یک روش جایگزین وجود دارد. به جای سنجش و اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی به عنوان یک ارزش مثبت، می‌توان نبود سرمایه اجتماعی یا به عبارت دیگر انحرافات اجتماعی از قبیل میزان جرم و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف موادمخدر، طرح دعاوی و دادخواهی، خودکشی، فرار از پرداخت مالیات و موارد مشابه را به روش مرسوم اندازه‌گیری کرد. یکی از نتایج مهم بحث ارائه شده به وسیله فوکویاما تاکید وی بر آثار نابرابر جنسیتی، حاصل از فروپاشی سرمایه اجتماعی است. به عنوان نمونه در زمینه نقش تکامل خانواده و تاثیر افزایش طلاق و یا تخریب نهاد خانواده بر زن و مرد خاطر نشان می‌سازد، مردان و زنان از راهبردهای توالد و تناسل متفاوتی پیروی می‌کنند. برای ماده‌ها راهبرد توالد و تناسل شامل امکان داشتن منابع اقتصادی کافی برای حراست از خود و فرزندانشان است، تا وقتی که فرزندانشان بتوانند از خود مواظبت کنند. نرها برعکس، به سطح پایین‌تری از سرمایه‌گذاری والدین در منتقل کردن ژن‌ها به نسل بعد نیاز دارند و بنابراین راهبرد آنها شامل گسترش ژن‌هایشان به وسیع‌ترین وجه ممکن است بنابراین زنان ضرورتاً "بیشتر بر شایستگی همسرانشان تاکید دارند، زیرا آنها نمی‌توانند باروری خود را بیش از یک حد طبیعی معین گسترش دهند، چون شایستگی مرد که اغلب با امکانات اقتصادی او سنجیده می‌شود - برای بقای طفل مادر حیاتی است. این تفاوت راهبردی، مبین پدیده‌های گوناگونی است این که مردان بی‌قید و بندتر از زنان هستند، زنان و مردان از لحاظ حسادت با یکدیگر فرق دارند، و مردان دارای موقعیت بالا - و نه زنان دارای موقعیت بالا - بدشان نمی‌آید چند همسر داشته باشند. فوکویاما همه این یافته‌ها را دال بر آسیب‌پذیری بیشتر زنان، در مقایسه با مردان، در برابر فروپاشی سرمایه اجتماعی قلمداد می‌کند. از این گذشته وی بر مسائل دیگری از جمله حقوق و دستمزد کمتر زنان در مقایسه با مردان که هنوز هم در قوانین برخی کشورهای حتی توسعه یافته مثل ژاپن وجود دارد، و یا امکان بیشتر اخراج زنان از کار و همچنین مفعول واقع شدن زنان در بسیاری از جرایم و مشکلات اجتماعی از جمله ضرب و جرح، طلاق و قتل و فاعل

واقع شدن مردان در موارد مشابه به دلیل خوی و خصلت تهاجمی و پرخاشگرانه آنان به عنوان زمینه های نا امنی بیشتر زنان ، در مقایسه با مردان ، در جریان تخریب سرمایه اجتماعی و رواج آسیب های اجتماعی، تاکید می کند. از سوی دیگر برخی مطالعات رابطه بین سلامت روان و سرمایه اجتماعی را مورد تایید قرار داده اند. در پژوهشی که به وسیله سازمان همکاری های اقتصادی و توسعه در سال ۲۰۰۱ انجام شد نشان داده شد پیوند های اجتماعی مادران، خطر کودک آزاری و مشکلات اجتماعی کودکان و نوجوانان را کاهش می دهد. در واقع متناسب با نقش و جایگاه زنان در هر جامعه تخریب و فروپاشی سرمایه اجتماعی می تواند تاثیر مضاعفی بر کارکرد آنان داشته باشد، همچنان که اثرات منفی چنین شرایطی بر زنان بیش از مردان بوده است. (مدنی قهفرض، ۱۳۸۲، ۱۴-۱۷) با توجه به فروپاشی نظام جهان شوروی و چرخش جهان به سوی تک قطبی شدن این امر موجب تغییر در نگرش ها و دیدگاهها نسبت به وضعیت زنان گردید و ارائه دیدگاههایی در مورد برابری جنسیتی ، و نقش اساسی زنان و تاثیر آنان بر سرمایه های اجتماعی ، و نفی خشونت علیه زنان شده است

یافته های پژوهش

نتایج بررسی های این مطالعه نشان می دهد که زنان قبل از انقلاب اسلامی موقعیت هایی را از لحاظ، آموزشی، اجتماعی و سیاسی داشتند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی وضعیت زنان دوباره متحول شد و در این برهه مشکلات عدیده ای که جامعه با آن مواجه شده بود، مانع از توجه به مسائل زنان و احیای حقوق از دست رفته آنان بود. اما پس از بهبود نسبی اوضاع جامعه، مجدد موضوع حقوق زنان و جایگاه واقعی این قشر مورد توجه سیاست گذاران قرار گرفت. اما طی سال های اخیر در بیشتر نهادها و سازمان های کشور، مراکزی برای پیشرفت زنان ایجاد شده اند. پایگاه زنان در جامعه ایران به ویژه با ورود به دهه ۷۰ تحولاتی را تجربه کرده است بیشتر زنان که اغلب در جامعه در حاشیه مناسبات اجتماعی و سیاسی قرار گرفته بودند، با افزایش سطح سواد و گسترش آموزش عالی به ارتقای توانمندی های خود دست

یافته‌اند و هم‌اکنون طالب سهم گسترده‌تری از مدیریت سیاسی جامعه هستند. و در این راستا تحولاتی که در سطح بین‌الملل رخ داده در تغییر وضعیت زنان در ایران موثر بوده است.

نتیجه‌گیری

بررسی وضعیت زنان در جامعه ایران از منظر نگرشی و ساختاری قابل تامل است. بعد نگرشی به پنداشت زنان از استعدادها و توانایی‌های خود و تلقی آنان از نقش‌شان درون جامعه می‌پردازد و بعد ساختاری برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های حوزه زنان را مورد توجه قرار می‌دهد که در این میان نقش دولت‌ها برجسته می‌شود. رویکرد جنسیتی دولت‌ها در عرصه سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها و تاکید بر نقش زنان در توسعه کشور جامعه را در مسیر توسعه پایدار قرار خواهد داد. حضور اجتماعی زنان از مهمترین ابزارهای پیشرفت یک کشور است. فرهنگ مردسالارانه جامعه سنتی ایران به زنان مجال فعالیت نمی‌داد. بعد از وقوع انقلاب اسلامی، جامعه ایران دستخوش تغییرات و تحولات گردید که این تحولات ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی ایران را تحت شعاع قرار داده است جنگ تحمیلی که چندسالی توجه تمامی بخش‌های مختلف کشور را به خود معطوف کرده بود جایگاه زنان در ارکان دولتی به رغم نداشتن منع قانونی و شرعی حضور زنان کم رنگ یا اصلاً مشارکت نداشتند. شاید علت عدم حضور به دلایل فقهی و شرعی یا عدم جامعه‌پذیری زنان باشد چراکه درحوزه قضاوت وضعیت زنان به شدت افول کرده است با فروکش کردن آتش جنگ، مسائل زنان آرام آرام نمود پیدا کرد. و از سال ۱۳۶۸ سیاستی که دولت‌ها اتخاذ کرده بودند سیاست اعتدالگرایانه بوده است. در این برهه شاهد سیاست‌گذاری جدید دولت و تغییرات تدریجی موقعیت زنان هستیم، دولت به وضعیت آموزش زنان توجه زیاد نمود است. پس از بازنگری درقانون اساسی تغییراتی در قضاوت و حقوق مدنی زنان بوجود آمده است و همچنین در این راستا شاهد مشارکت توده‌ای و نخبگان زنان هستیم و حضور زنان در عرصه‌های مدیریتی و مجلس شورای اسلامی افزایش تدریجی داشته است. جایگاه اقتصادی، اجتماعی زنان نیز با افزایش آگاهی‌ها و تغییر باورها میتوان جایگاه نازلی را که جامعه در اثر باورها و نظام‌های نهادی نادرست به زنان تحمیل کرده بود، بهبود بخشیده است و بستر مناسبی را برای ارتقای جایگاه اجتماعی و اقتصادی زنان فراهم کرده است. پایگاه زنان در جامعه ایران به ویژه با ورود به دهه ۷۰ تحولاتی را تجربه کرده است در گفتمان سازندگی نگاه تازه‌ای به مشارکت

زنان به خصوص در بخش اقتصادی به وجود آمده تا از ادامه روند گذشته، که سبب شده بود طی ده سال میزان اشتغال زنان به شدت کاهش یابد جلوگیری شود. برای اولین بار تشکیلات خاص زنان در دولت به وجود آمد انبوه زنان که غالباً "در جامعه ایرانی درحاشیه مناسبات اجتماعی و سیاسی نگه داشته شده بود، با افزایش سطح سواد و گسترش آموزش عالی به ارتقای توانمندی های خود دست یافته اند و هم اکنون طالب سهم بیش تری از مدیریت سیاسی جامعه اند. بنابراین نگارنده معتقد است که دوران سازندگی و به ویژه دوران دولت اصلاح طلب دوران پیشرفت و شکوفایی زنان از منظر مدیریتی، حضور در مجامع بین المللی، اداری، سیاسی، آموزشی بوده است، تمامی این تغییرات بصورت تدریجی و فزاینده رخ داده است.

کتابنامه

- ۱- آبراهامیان، یراوند، ترجمه گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی (۱۳۸۳) ایران بین دو انقلاب، تهران، نشرنی.
- ۲- آبوت، پاملا، والاس، کلر (۱۳۸۰) جامعه‌شناسی زنان، ترجمه منیژه نجم عراقی، تهران، نشرنی.
- ۳- الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۷) تصمیم‌گیری و تعیین خط مشی دولتی، تهران، سمت.
- ۴- الوانی، سیدمهدی، پورسید، بهزاد، هادی پیکانی، مهربان (۱۳۸۸) مروری بر مدل‌های خط مشی‌گذاری در نظام آموزش عالی. مجلس و پژوهش. سال ۱۵. شماره ۵۹.
- ۵- ببران، صدیقه (۱۳۸۳) تاریخ نشریات زنان در ایران، فصل‌نامه پژوهش و سنجش سال یازدهم، شماره ۳۸، تابستان ۱۳۸۳، مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای.
- ۶- پورعزت، علی اصغر، باقری، محمدرضا، باقری میاب، شهلا، مظاهری، محمد مهدی، (۱۳۹۲) "تدوین سیستم خط مشی‌گذاری فرهنگی آینده نگر با استفاده از هم‌افزایی مدل‌ها" راهبرد فرهنگ، شماره بیست و دوم، تابستان ۱۳۹۲.
- ۷- توانا، محمدعلی (۱۳۹۰) "اسلام و نظریه پایان تاریخ" تاریخ درآینه پژوهش، سال هشتم، شماره سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، ۷۱-۸۵.
- ۸- دای، تامس ترجمه ای سویل اسکویی بهار (۱۳۸۷)، مدل‌های تحلیل سیاست‌گذاری عمومی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال یازدهم، شماره اول، شماره مسلسل ۳۹.
- ۹- ریتزر جرج (۱۳۷۴)، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، نشر علمی.
- ۱۰- سرمدی، پرستو (۱۳۸۹) بررسی مقایسه‌ای گفتمان رسمی در مورد زنان و گفتمان نشریات و تشکل‌های غیر دولتی زنان (دوره زمانی ۱۳۸۴-۱۳۵۷)، دانشگاه الزهرا.
- ۱۱- شفیعی سروستانی، ابراهیم (۱۳۸۵) جریان‌شناسی دفاع از حقوق زنان، قم، نشر کتاب طه.
- ۱۲- صادقی فسایی، سهیلا، خادمی، عاطفه، نجفی، طیبه (۱۳۹۵) تحلیل گفتمان سه دوره اجرایی جمهوری اسلامی ایران در زمینه وضعیت اجتماعی زنان، مقاله ۸، دوره ۴، شماره ۷ بهار و تابستان ۱۳۹۵.

- ۱۳- صفائی، ابراهیم (بی تا) بنیادهای ملی در شهرداری رضاشاه کبیر، تهران، انتشارات اداره ای کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر.
- ۱۴- عرفانی آداب، الهام، محقق، حسین " بررسی نگرش و علل گرایش به شبکه های ماهواره ای در بین جوانان ۲۰ تا ۳۰ ساله شهر همدان " فصلنامه دانش انتظامی همدان، سال اول، شماره دوم، پاییز ۱۳۹۳، صفحه ۱ تا ۱۹.
- ۱۵- علمی، زهرا (۱۳۸۳) سیاست های اقتصادی کلان و بازار کار زنان در ایران، پژوهش زنان، دوره ۲، شماره ۱.
- ۱۶- فسایی، سهیلا، کلهر، سمیرا (۱۳۸۶) ابعاد شکاف جنسیتی و میزان تحقق کاهش آن در برنامه سوم توسعه، پژوهش زنان، دوره ۵، شماره ۲، ۲۷-۱.
- ۱۷- فراستخواه، مسعود (۱۳۸۳)، زنان آموزش عالی بازار کار پژوهش زنان، دوره ۲، شماره ۱.
- ۱۸- قاسمیان، سلمان، ملایی، مصطفی، (۱۳۹۴) نگاهی به فعالیت های اجتماعی زنان در دوه اجاره (بررسی مورد تهران) فصلنامه آرشیوملی، سال اول، شماره ۲.
- ۱۹- کرباسی زاده، مرضیه (۱۳۸۷) سیر تحول اجتماعی زنان در یکصد سال اخیر، تهران، نشر اکنون.
- ۲۰- مرشدی، محمدرضا (۱۳۸۲) " انقلاب اسلامی و آرمان های بیدارکننده جنبش زنان " فصلنامه فرهنگی و پژوهشی مرکز امور مشارکت زنان " ریحانه، سال اول، دوره اول، شماره ۵، زمستان ۱۳۸۲.
- ۲۱- مجیدی قهرودی، نسیم و فاطمه آذری " بررسی نقش اینترنت در ارتقای جایگاه زنان " پژوهش نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صفحه ۸۷ - ۱۰۹.
- ۲۲- ملک زاده، الهام، بقائی محمد (۱۳۹۵) درآمدی تحلیلی بر سیاست های فرهنگی - مذهبی پهلوی اول و دوم، فصلنامه گنجینه اسناد، سال بیست و ششم، دفتر دوم (تابستان ۱۳۹۵) ۹۵ - ۷۶.
- ۲۳- مدنی قهفرض، سعید (۱۳۸۲) پیامدهای جنسیتی تخریب سرمایه اجتماعی، فصلنامه مرکز مطالعات و تحقیقات زنان، دوره ۱ شماره ۵ بهار ۱۳۸۲.
- ۲۴- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۶) تحول در نظریه های روابط بین الملل، تهران، سمت.

- ۲۵- مرکز مطالعات و تحقیقات زنان دانشگاه تهران (۱۳۸۳) زنان و مسائل جنسیتی در برنامه چهارم توسعه، ریحانه، شماره ۸.
- ۲۶- نوروزی، بشرا (۱۳۹۵) مشارکت سیاسی زنان در دوره پهلوی دوم سال های ۵۷ - ۱۳۲۰، فصلنامه مطالعات علوم اجتماعی، دوره ۲، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۵، از صفحه ۴۷ - ۵۶.
- ۲۷- نوازانی، بهرام، (۱۳۸۴) دیدگاههای فمینیستی و انتظارات زنان ایران شماره ۷، فصلنامه رهیافت های سیاسی و بین المللی.

منابع خارجی :

- 28- Burris, Barbara (1971), The Forth World Manifesto, Published by Women Fourth World, Bolerium Books Inc.
- 29- Dunebar, Roxanne (1970), Female liberation as a Basis for Social Revolution, aron Press.
- 30- Locke, John (1970), Two Treatise of Government, Cambridge University Press.
- 31- Gross, Elizabeth (1986), Feminist Challenges, Boston, Northeastern University Press.
- 32- Foreman, Ann (1977), Femininity as Alienation: Woman and the Family in Marxism and Psychoanalysis, Pluto press.